

Prof. dr. Justus Uitermark

VERLANGEN NAAR
WIKITOPIA



Verlangen naar Wikipotopia

Justus Uitermark

Oratie uitgesproken op 10 januari 2014 bij de aanvaarding van het ambt van
bijzonder hoogleraar Samenlevingsopbouw aan de Erasmus Universiteit Rotterdam
vanwege de Gradus Hendriksstichting

*Meneer de rector magnificus,
Leden van het college van bestuur,
Decaan van de Faculteit der Sociale Wetenschappen,
Geachte collega's,
Lieve familie en vrienden,*

Inleiding

De complexe patronen van insecten zijn een oneindige bron van fascinatie voor wetenschappers¹. Vuurvliegjes dansen in betoverende patronen en gaan aan en uit in perfecte synchronie. Mieren, termieten en bijen vervaardigen bouwwerken met een verbluffende architectuur en hebben uiterst geavanceerde methodes om voedsel te lokaliseren en transporteren. Wat verklaart deze ingenieuze vormen van samenwerking? De creaties zijn zo complex dat we ons haast niet anders kunnen voorstellen dan dat er architecten of leiders verantwoordelijk voor zijn. Tekenfilms spiegelen nietsvermoedende kinderen nog steeds voor dat bijen stuurloos zijn zonder koningin en dat noeste werkersmieren worden aangevoerd door een generaal.

De werkelijkheid is inspirerender. Er zijn geen leiders of dirigenten. De indrukwekkende nesten, de geraffineerde overlevingsstrategieën, de betoverende dansen, de fijnmazige arbeidsdelingen komen niet voort uit een ontwerp. De complexe patronen zijn emergent, ze rijzen op uit eenvoudige lokale interacties. Insecten in elkaars nabijheid stemmen zich op elkaar af met simpele signalen en organiseren zich zo zonder centrale regie. De complexe patronen zijn niet het resultaat van ontwerpers maar van *zelforganisatie*. Zelforganisatie is in de afgelopen decennia uitgegroeid tot een centraal begrip in de wetenschap. Allerlei complexe structuren – van de hersenen tot de economie – zijn geanalyseerd als uitkomst van zelforganisatie (bv Kauffman 1993, Krugman 1996, Johnson 2002, Ball 2013).

¹ Met dank aan Marcel Ham, Emiel Rijshouwer, Dorien Zandbergen en Joke van der Zwaard voor commentaar op eerdere versies.

Zelforganisatie heeft niet alleen als verklarend concept een hoge vlucht genomen maar ook als politiek ideaal. Zelforganisatie verwijst dan naar mensen die samenwerken buiten de staat en de markt om. Er is hernieuwd geloof in zelforganisatie, onder andere doordat mensen via internet veel eenvoudiger en sneller kunnen communiceren dan voorheen. Wikipedia is misschien het ultieme voorbeeld. De online encyclopedie wordt niet samengesteld door experts maar door miljoenen vrijwilligers die op eigen initiatief, zonder centrale regie, lemma's toevoegen, redigeren of aanvullen. Zonder vooropgezet plan is een voortdurend uitdijend reservoir aan kennis ontstaan dat zich qua kwaliteit kan meten met de beste encyclopedieën ter wereld maar dan met een veel groter bereik.

Zelforganisatie is ook omarmd door de overheid. In beleidsadviezen en nota's wordt verklaard dat de samenleving en ook de stad niet meer maakbaar zijn van bovenaf. De tijd van Robert Moses, de modernistische meesterplanner die New York herinrichtte van achter zijn tekentafel, is voorbij. In plaats daarvan, zo is de verwachting, kunnen en willen burgers de samenleving van onderop vormgeven. Zoveel wantrouwen als burgers tegen de politiek hebben, zoveel vertrouwen heeft de politiek in burgers. Allerlei nationale zorgvoorzieningen worden nu gedecentraliseerd in de hoop op besparingen en een betere inbedding in lokale gemeenschappen. Met de uitspraak dat de klassieke verzorgingsstaat moet plaats maken voor een participatiesamenleving verlegt het kabinet de verantwoordelijkheid voor welzijn en geluk van de nationale staat naar lokale gemeenschappen.

De gelijktijdige opkomst van zelforganisatie in deze verschillende werelden is fascinerend. Zelforganisatie heeft zich ontwikkeld tot een paradigmatisch concept dat zowel verklaart als voorschrijft hoe de stad wordt ingericht. Het is nu gangbaar om de stad voor te stellen als een biologisch systeem dat een natuurlijke orde heeft en waarbij elke vorm van design of controle als problematisch of destructief wordt voorgesteld².

² Dit is vooral gangbaar in concepties van de stad als complex systeem die voortbouwen op Jane Jacobs (1961). Michael Batty verwoordt expliciet hoe het gebruik van biologische metaforen overheidsinterventies verdacht kunnen maken: "Planning, design, control, management – whatever constellation of interventionist perspectives are adopted – are difficult and potentially dangerous. If we assume that social systems and cities [are] like biological systems... then interventions are potentially destructive unless we have a deep understanding of their causal effects. As we have learned more, we become wary of the effects of such concerted action" (Michael Batty, cited in Ball 2013: 46). Dat klopt natuurlijk, maar zelforganisatie en het inzetten op zelforganisatie zijn ook "difficult and potentially dangerous" en "potentially destructive".

In dat paradigma moet orde ontstaan door een samenspel waarbij lokale krachten organisch in elkaar grijpen³. Zo doemt het ideaal op van de zelforganiserende stad; een stad waarin mensen niet geleid worden door autoriteiten maar waarin ze vrijwillig samenwerken in gemeenschappen en voor de publieke zaak. We zouden die stad Wikitopia kunnen noemen, een ideale stad waarin samenwerking van onderop leidt tot een even ingenieuze als complexe sociale organisatie.

Wie recente mediaberichten en beleidsstukken leest, krijgt de indruk dat Wikitopia nabij is. Publicisten, wetenschappers en ambtenaren maken magazines, blogs en boekwerken met inspirerende voorbeelden van mensen die zelf hun zorg organiseren, energie opwekken, kinderopvang opzetten of hun eigen eten verbouwen. Door bewoners gerunde plekken als de Nieuwe Jutter in Utrecht, de Meevaart in Amsterdam en de Leeszaal in Rotterdam zijn bedevaartsoorden voor bestuurders die zich bekeerd hebben tot het geloof in burgerkracht. Als de overheid meeswingt in plaats van tegenwerkt, zo is de belofte, wordt burgerkracht pas echt ontketend en kunnen mensen hun lot in eigen handen nemen.

Als hoogleraar samenlevingsopbouw kan ik niet anders dan me aangetrokken voelen tot Wikitopia. Het idee dat mensen hun stad op een creatieve en harmonieuze manier vormgeven zonder centrale regie is onweerstaanbaar. De succesverhalen zijn zuurstof van inspiratie voor een samenleving die snakt naar nieuwe manieren om sociale relaties vorm te geven. De idealisering van burgerkracht wekt echter ook argwaan omdat er miskenning achter schuil kan gaan. Wie slechts oog heeft voor de kracht en schoonheid van een geliefde, miskent kwetsbaarheid en lelijkheid die evengoed iemand tekenen. Die miskenning van een zelfkant is romantisch in periodes van verliefdheid, maar als een relatie beklijft wordt het narcistisch om slechts in de ander te zien wat je wil zien. Analoog zie ik het als een vorm van narcisme om slechts dat in

³ “The only effective way to manage cities will be to discover their intrinsic bottom-up principles of self-organization, and then to work with those so as to guide the process along desirable routes, rather than trying to impose some unreachable and unsustainable order and structure” (Ball 2013: 43).

de *civil society* te zien wat mooi is en goed gaat. Er spreekt weinig nieuwsgierigheid en oprechte betrokkenheid uit. Zelforganisatie heeft ook een zelfkant. Zoals de overheid of de markt kan falen, zo kan zelforganisatie dat ook.

Ik wil in deze oratie en als hoogleraar samenlevingsopbouw vooral de nieuwsgierigheid naar zelforganisatie cultiveren. Wat verklaart dat zelforganisatie goed werkt of juist niet? Het beantwoorden van die vraag vereist enerzijds een afstandelijke, macroscopische blik, waarmee globale patronen van zelforganisatie ontwaard en verklaard kunnen worden. Het vraagt anderzijds om een microscopische blik die zichtbaar maakt wat zich binnen zelforganiserende netwerken afspeelt.

Een macroscopische blik

Met een macroscopische blik kunnen we onderzoeken waar zelforganisatie van de grond komt of juist niet. De afgelopen jaren hebben onderzoekers aangetoond dat zelforganisatie in sommige gebieden beter gedijt dan in andere. Robert Putnam vond in zijn studies naar Italië (Putnam, 1993) en de Verenigde Staten (Putnam, 2000, 2007) dat sommige gebieden zich veel sterker organiseren dan andere. Saillant is dat juist de armste en meest diverse gebieden het zwakst georganiseerd zijn (Putnam 2007). Ook het onderzoek naar Chicago van Robert Sampson en Doug McAdam laat zien dat zelforganiserend vermogen ongelijk is verdeeld. Initiatieven als benefieten voor goede doelen of protestacties komen veel voor in enkele buurten terwijl ze in andere buurten nagenoeg ontbreken (Sampson e.a., 2005).

Wat verklaart die verschillen? Ondanks dat arme en etnisch diverse gebieden doorgaans lager scoren dan rijke en homogene gebieden, benadrukken zowel Sampson als Putnam dat geografische verschillen niet herleid kunnen worden tot kenmerken van bewoners (Putnam 1993, Sampson 2012). Belangrijker dan de precieze bevolkingssamenstelling van een buurt, is een institutioneel weefsel van stichtingen en verenigingen die mensen in staat stellen zich met elkaar te verbinden. Walter Nicholls (2009) noemt plaatsen waar dat weefsel sterk is ontwikkeld *relational incubators* – het zijn broedkamers waar initiatieven een vruchtbare bodem vinden om zich te verbinden en te groeien.

Hoe zit het met de geografische spreiding van zelforganiserend vermogen in Rotterdam? De Rotterdamse Sociale Index bevat informatie over vormen van zelforganisatie – zoals mantelzorg, inzet voor de buurt en vrijwilligerswerk – samengevat in een indicator voor sociale inzet. Uitgedrukt in rapportcijfers loopt de score voor sociale inzet van onvoldoendes in Bloemhof, Tussendijken en Bospolder tot dikke voldoende in de buurten van Hillegersberg-Schiebroek en Hoek van Holland. De eerste indruk die deze cijfers geven is dat ook in Rotterdam, net als in het onderzoek van Putnam, vooral arme en etnisch diverse wijken slecht scoren op sociale inzet. In die wijken zou je dus verwachten dat de kans kleiner is dat mensen initiatieven nemen en dat mensen

die dat toch doen weinig steun krijgen van hun medebewoners.

Dat blijkt echter niet zo te zijn. Willem Schinkel, Friso van Houdt en Rianne Dekker telden Rotterdamse burgerinitiatieven en hun resultaten laten een verrassend gelijkmatige spreiding over de stad zien: alle deelgemeenten hebben tussen de 200 en 300 burgerinitiatieven (Schinkel e.a. 2010). Dat komt doordat Rotterdam traditioneel een sterke stedelijke infrastructuur voor samenlevingsopbouw heeft. Vanaf de jaren tachtig heeft de stad Rotterdam geïnvesteerd in koepelorganisaties en ondersteuners voor bewoners, immigranten, vrouwen en andere groepen (Uitermark 2012). De gemeentelijke overheid in Rotterdam rolt via die infrastructuur stedelijke programma's uit, met het Opzoomeren als iconisch voorbeeld. Het Opzoomeren ontstond toen bewoners in de verloederde Opzoomerstraat besloten zelf de straat schoon en gezellig te maken. De Gemeente schaalde dit initiatief op naar de hele stad en sinds de jaren negentig doen overal in Rotterdam straatgroepen aan Opzoomeren. De activiteiten zijn uitgebreid naar onder meer voorleessessies en taallessen die ook door heel Rotterdam worden verzorgd.

Voor zover er verschillen zijn tussen buurten, zien we dat juist arme en diverse buurten hoog scoren. Feijenoord, Delfshaven en Centrum zijn zijn koplopers wat betreft burgerinitiatieven, ondanks dat die deelgemeenten in de sociale index laag scoren op sociale inzet⁴. De reden dat in deze gebieden initiatieven van de grond komen is dus niet dat individuele bewoners zich zo inzetten. De verklaring ligt eerder op het buurtniveau, in de geschiedenis buurtactivisme in de jaren zeventig en tachtig. Het momentum van dat activisme is lang vervlogen maar heeft wel een erfenis achtergelaten in de vorm van een hecht institutioneel weefsel van bewonersorganisaties, migrantenorganisaties, speeltuinverenigingen, sportclubs, jongerenwerk en straatgroepen. In hun verkenning van de literatuur constateren Joke van der Zwaard en Maurice

⁴ Feijenoord heeft volgens het onderzoek van Schinkel e.a. 36 initiatieven, Delfshaven 24, Centrum 22. Andere deelgemeentes komen niet boven de 17 uit en scoren vaak onder de 10. Deze cijfers zijn waarschijnlijk niet representatief voor burgerinitiatieven in het algemeen, want initiatieven zijn grotendeels geïdentificeerd via overheidswebsites.

Specht (2013) dat dit institutionele weefsel een vruchtbare voedingsbodem is voor burgerinitiatieven. Ze baseren zich op de literatuur maar minstens even belangrijk is dat zij zelf hebben ervaren hoe belangrijk het institutionele weefsel is toen zij de Leeszaal in het Oude Westen oprichtten. In de buurt waar een bibliotheek wegens bezuinigingen moest sluiten, creëerden zij een prachtige plek waar mensen kunnen lezen, werken, Nederlands leren, vergaderen, optreden. De Leeszaal werd dan ook een bedevaartsoord voor burgerkrachtdenkers, een succesverhaal. Er is echter geen aandacht voor het institutionele weefsel waarin het initiatief tot bloei kon komen en dat zich historisch heeft ontwikkeld rond de Aktiegroep Oude Westen (*ibid.*, 27, 30-31). Via die historisch gegroeide en professioneel ondersteunde netwerken konden vrijwilligers worden geworven en werd een groot publiek bereikt. Het gevierde initiatief is geworteld in een netwerk van verguisde of vergeten initiatieven. Die bewonersinitiatieven, van de buurtkrant tot een steungroep voor vluchtelingen, worden genegeerd door bestuurders en verliezen de ondersteuning van professionals. Dit was echter wel de vruchtbare aarde waarin de Leeszaal tot bloei kon komen. Die aarde is veel minder vruchtbaar in andere buurten, waardoor de succesvolle doorstart van een wegbezuinigde bibliotheek daar kleiner is. Mensen maken geschiedenis maar niet onder omstandigheden die ze zelf kiezen. Vertaald naar Nederlandse participatiepolitiek: energieke en creatieve initiatiefnemers maken het verschil maar mensen ontpoppen zich sneller tot initiatiefnemer en hebben een grotere kans op succes waar zich een vruchtbaar institutioneel weefsel heeft ontwikkeld.

Tot nu toe had ik het vooral over de kracht van sociale relaties, over sociale cohesie. Maar daarnaast speelt ook de financiële kracht van netwerken een grote rol en die rol wordt groter naarmate publieke voorzieningen worden afgebouwd. Gevierde vormen van zelforganisatie als zorgcoöperaties, zelfbouwcoöperaties en energiecoöperaties komen van de grond waar bewoners goed georganiseerd zijn én zich investeringen kunnen veroorloven. Bij dat soort bevoorrechte netwerken geldt dat ze hun waarde vaak ontlene aan exclusiviteit, aan het vermogen anderen uit te sluiten. Het onderzoek van Elanor Ostrom dat vaak wordt aangehaald om de zegeningen van zelforganisatie te onderstrepen, wijst erop dat robuuste zelforganisatie onder meer gebaat is bij homogeniteit en uitsluiting (Dietz e.a. 2003). Hoe waardevoller deelname

aan zelforganiserende netwerken is, hoe groter de kans dat netwerken zich sluiten en grenzen tussen gevestigden en buitenstaanders zich aanscherpen.

Een onderzoeksagenda naar macropatronen draait niet alleen om de succesverhalen maar onderzoekt wat de onderliggende factoren zijn die zelforganisatie of het gebrek eraan kunnen verklaren. Ik verwacht op basis van het bovenstaande dat zelforganiserend vermogen ongelijk verdeeld is. Ik verwacht ook dat ongelijkheid toe zal nemen naarmate mensen meer zijn toegewezen op de kracht en rijkdom van hun sociale netwerken. Speeltuinen, buurtbibliotheken, huiswerkklassen, peuterspeelzalen of ouderenzorg zullen verdwijnen waar bewoners er niet zelf voor zorgen en blijven bestaan of leven zelfs op waar wel krachtige buurtnetwerken zijn. Die verwachtingen leken me eerst tamelijk triviaal maar anderen verwachten juist dat een terugtrekkende overheid zorgt voor meer gelijkheid en openheid (bv De Moor 2012, Hillhorst en Van der Lans 2013). Die uiteenlopende verwachtingen maken het des te interessanter om te onderzoeken hoe zelforganiserend vermogen geografisch gespreid is en waarom sommige gebieden zich beter organiseren dan andere. Die vraag wil ik beantwoorden door de veranderende geografie van burgerschap letterlijk in kaart te brengen en door via statistische analyses te onderzoeken wat de determinanten zijn van succesvolle of juist afwezige zelforganisatie.

Een microscopische blik

Onderzoek naar de determinanten van zelforganisatie kan inzicht geven in de structurele condities die ervoor zorgen dat in sommige gebieden zelforganisatie beter verloopt dan in andere gebieden. Maar zelforganisatie is nooit een pure expressie van die structurele condities. Mensen die zichzelf organiseren proberen juist het onwaarschijnlijke te realiseren, ze proberen structurele beperkingen te overwinnen. Dat is een fascinerend proces precies omdat het moeilijk is en vaak misgaat. Mensen zijn geen vuurvliegjes, bijen of mieren. Terwijl die insecten hun rol instinctief innemen, is zelforganisatie onder mensen zelfs in het beste geval het resultaat van onderhandeling en van *trial and error* (zie ook Harvey 2000). Als we met een microscopische blik kijken naar zelforganisatie, zien we geen geruisloos samenvallen van elementen die hun rol weten maar botsende karakters en belangen die met spetterende resultaten bij elkaar komen of met tragiek uit elkaar spatten.

Laten we ter illustratie kijken naar een spectaculair voorbeeld van zelforganisatie, het festival Burning Man dat elk jaar wordt gehouden in de Black Rock Desert in Nevada. Burning Man heeft als filosofie dat bezoekers geen passieve toeschouwers maar actieve deelnemers zijn. Het festival is gebaseerd op een *gift economy*: er mag geen handel worden gevoerd en deelnemers zorgen zelf voor optredens en voorzieningen, variërend van sculpturen en orkesten tot en met massages en toneel. Burning Man krijgt vorm door de beslissingen en initiatieven van de tienduizenden bezoekers, maar wie van bovenaf kijkt ziet de orde in het systeem (Figuur 1). Het terrein is ingedeeld in zones die zijn gecentreerd rond een reusachtig bouwwerk dat uiteindelijk in vlammen op zal gaan. Die orde wordt bewaakt door een organisatie. Burning Man was bij de oprichting ongestructureerd en informeel maar om de chaos en onvoorspelbaarheid te beperken, zijn allerlei beperkingen voor deelnemers ingevoerd, is een *for profit* organisatie opgericht en is er een directeur die in laatste instantie verantwoordelijk is. Katherine Chen (2009) deed fascinerend etnografisch onderzoek hoe de organisatie worstelt met tendensen van uitsluiting, machtsconcentratie en bureaucrativering. De organisatie probeert radicaal inclusief te zijn maar moet daarvoor wel allerlei beperkingen en bepalingen invoeren.



Figuur 1. Satellietfoto van het Burning Man festival 2012: GeoEye



Uitsluiting, machtsconcentratie en bureaucrativering worden vaak gezien als tegenhanger van zelforganisatie maar ik denk dat deze tendensen ook uit zelforganisatie voortkomen. Emiel Rijshouwer liet dit zien voor verschillende online sociale netwerken, waaronder Wikipedia (Rijshouwer 2012). Wikipedia is een indrukwekkend voorbeeld van zelforganisatie maar ook achter Wikipedia gaat een organisatie schuil. Net als bij Burning Man is er ook één persoon, Jimmy Wales, die het laatste woord heeft. Ook bij Wikipedia zien we bureaucrativering. In hun pogingen om efficiënt en consciëntieus te werk te gaan hebben redacteuren van Wikipedia jargon, afkortingen en regels ontwikkeld die voor buitenstaanders ogen als geheimtaal (Figuur 2, pagina 16). Die geheimtaal is niet bedacht door autoriteiten en al helemaal niet om anderen uit te sluiten maar het gebeurt toch. Nieuwkomers merken dat hun bewerkingen en toevoegingen vaak direct ongedaan worden gemaakt door meer ervaren redacteuren.

Wikipedia of Burning Man zijn spectaculaire en inspirerende succesverhalen van zelforganisatie, maar die succesverhalen zijn uitzonderlijk en bovendien ambivalent. Waar veel auteurs de indruk geven dat zelforganiserende netwerken zich onttrekken aan oude sociologische wetmatigheden (bv Benkler 2006, Clay 2008) blijken klassieke theorieën van Weber over bureaucrativering, van Michels over machtsconcentratie en van Elias over gevestigden en buitenstaanders zeer bruikbaar om te verklaren waarom zelforganiserende netwerken vaak minder open, flexibel en

Volleybalvereniging Wham Wham

Voor zover te zien NE per WP:REL. (Er was ook een auteursrechtsschendende afbeelding bij.)
ErikvanB 31 mrt 2012 19:20

Zeeorgel

Reeds deels aangepaste copyvio. ErikvanB 1 apr 2012 08:10
Is een copyvio niet altijd nuweg? 81.164.94.51 1 apr 2012 10:48

Copyart

Twijfel over slechts ne of nuweg-reclame. Menke 1 apr 2012 09:09

Pitt de Grooth

Blijkbaar ook ZP. [H]ier zijn gewoon doldriest brackest in de tekst gesmeten. De rode links verwijzen naar DP's. EvilFred 2 apr 2012 23:47

Herwig Haes

WIU: kromme zinnen. Michieldumon 2 apr 2012 21:03
Inderdaad E, maar we mogen bijna van o af aan beginnen zo...
--LimoWreck 3 apr 2012 02:04
Inderdaad. Ik heb de gebruiker ook even gemeld op de editbewaaklijst.
Michieldumon 3 apr 2012 09:22

Jelle Frencken

Ik stel voor WP:Sneeuwbalclausule toe te passen. Fontes 3 apr 2012 20:54

NVVK

AUT - Jammer, want een zeer nuttige instelling. Kleuske 10 apr 2012 10:42
Ik zal de auteur oproepen een verklaring naar OTRS te sturen. edO 10 apr 2012 11:17
Ik heb de bron erbij vermeld, is het zo akkoord? - 95.97.42.125
Nee, zie Help:Toestemming. Daarnaast moet het ook na vrijgave nog aan de Wikipedia:Conventies voldoen. - Agora 10 apr 2012 17:01

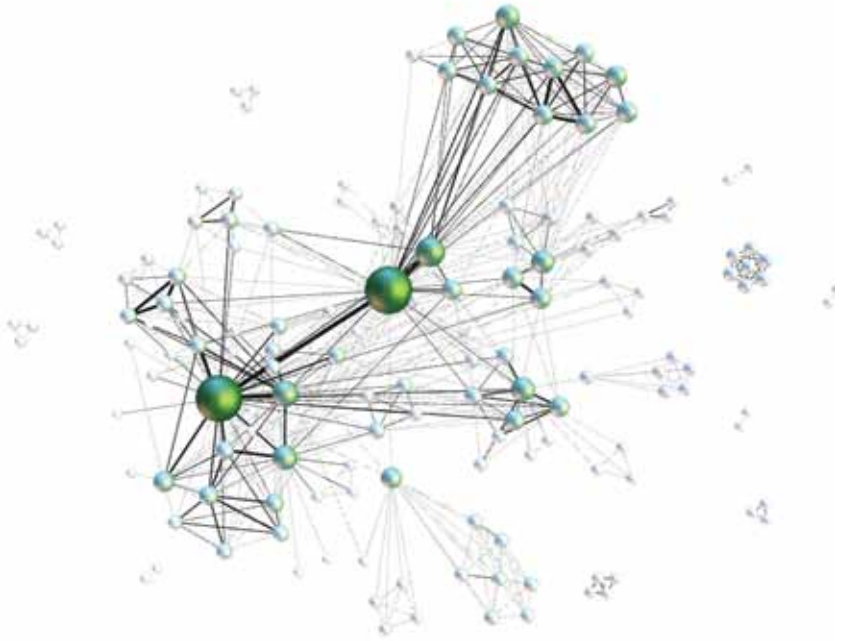
Figuur 2. Jargon, afkortingen en verwijzingen naar regels gebruikt in discussies rond Wikipedia-pagina's die zijn voorgedragen voor verwijdering. Ontleend aan: Rijshouwer 2012: 66-67.

egalitair zijn dan we misschien wel zouden willen (Weber 1978, Michels 2001, Elias 1994, zie ook Freeman 1973, Zandbergen 2011, Rijshouwer 2012). Zelforganiserende netwerken zijn niet machtsvrij maar het resultaat van voortdurende onderhandeling. Juist omdat zelforganiserende netwerken geen baas hebben en mensen niet instinctief hun plaats weten, is het een kwestie van steggelen, ploeteren en improviseren om uiteenlopende idealen en belangen met elkaar in lijn te brengen (zie ook Bouttelier 2011).

Terwijl het steggelen en ploeteren onderzocht kunnen worden met etnografie, laat de structuur van zelforganisatie zich onderzoeken via netwerkanalyse. In een scriptieproject dat ik met Anne van Summeren begeleid gebruikten studenten onder meer netwerkanalyse om de structuur van relaties te onderzoeken op publieke plekken als de buurttuinen van de Creatief Beheer en de Leeszaal Rotterdam West. Voorlopige resultaten geven een idee hoe relaties binnen burgerinitiatieven in kaart kunnen worden gebracht. Dit zijn vier visualisaties van netwerkdata die in verschillende onderzoeksprojecten is verzameld⁵ (Figuur 3, pagina 18 en 19). De punten zijn personen, de lijntjes tussen de personen geven aan dat die personen met elkaar activiteiten ondernemen. De netwerkanalyses laten een paar dingen zien. We zien bij alle plekken een kleine groep die zeer centraal is. De leden van die kerngroep hebben veel relaties met anderen en hechte relaties onderling; ze vormen de harde kern van het burgerinitiatief. We zien ook in alle netwerken segregatie: mensen met dezelfde interesses, leeftijd en etnische achtergrond zoeken elkaar op (niet afgebeeld).

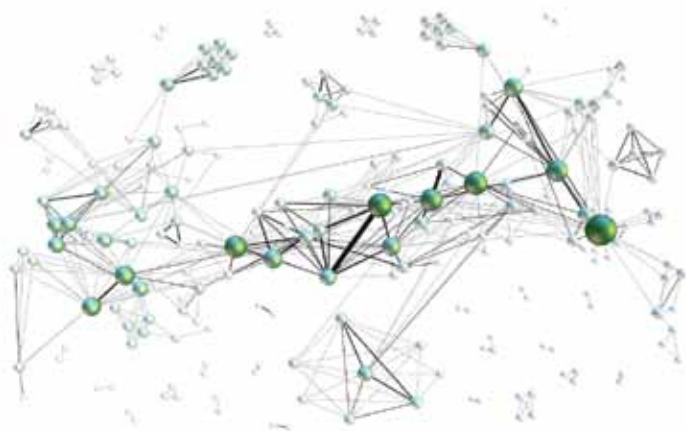
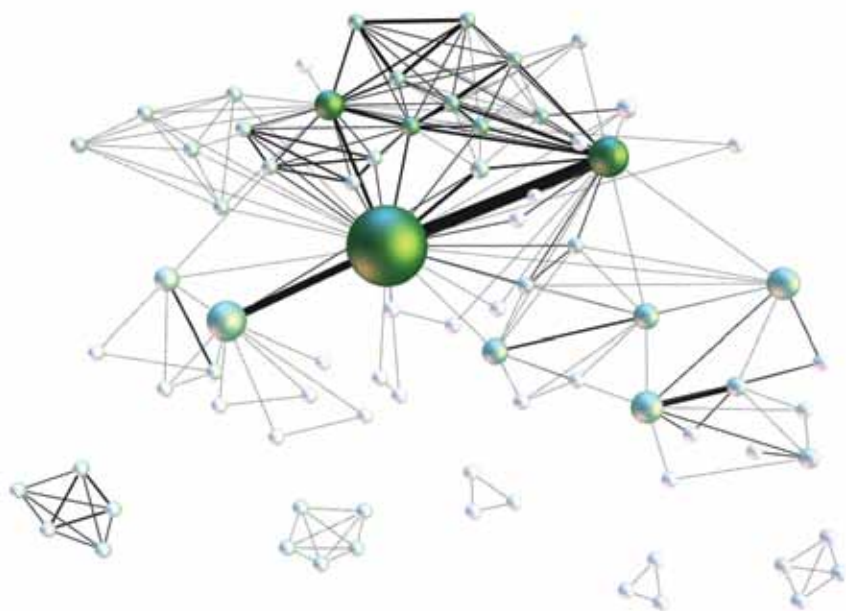
⁵ De visualisaties zijn ontleend aan data die zijn verzameld voor vier scripties (van Summeren 2012, Krabbenborg 2013, Monteny 2013, Stout 2013).

⁶ Het theoretiseren en conceptualiseren van macht is ingewikkeld, omdat bij zelforganisatie macht niet voortvloeit uit formele autoriteit en niet gelijkstaat aan dwangkracht. Macht vloeit voort uit de positie die mensen innemen binnen netwerken (Emirbayer 1997). Machtsconcentratie houdt dan in dat een of een paar knooppunten de onmisbare schakels vormen binnen een netwerk. Hier wordt gekeken in hoeverre mensen *brokers* zijn, dat wil zeggen: een schakel zijn tussen andere personen in het netwerken. Voor het meten van *brokerage* gebruiken we *betweenness centrality*. Op die maat is het een en ander af te dingen (Gould en Fernandez 1989) maar *betweenness centrality* is de gangbare maat (bv Burt 1996) en andere maten zullen waarschijnlijk geen drastisch ander beeld geven.



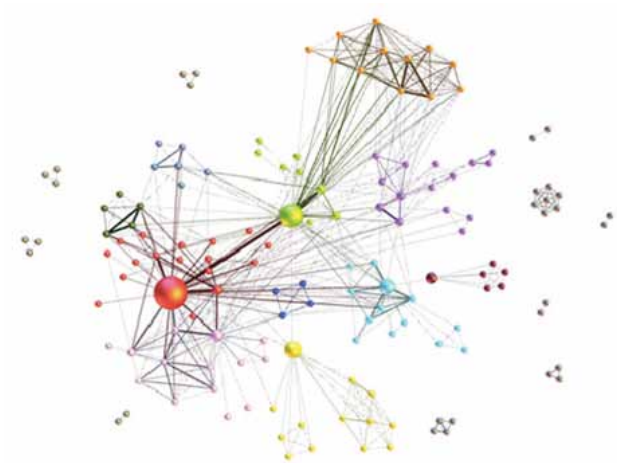
Figuur 3.
 Visualisaties van netwerken
 binnen buurtplekken. De
 dikte van de lijnen geeft de
 kracht van de interacties aan,
 de grootte van de punten het
 totaal aantal interacties (de-
 grees). Van linksboven naar
 rechtsonder: Proefpark de
 Punt in 2012, Ecokinderpark
 in 2013, Proefpark de Punt
 in 2013, de Leeszaal in 2013.
 Ontleend aan respectievelijk
 Van Summeren 2012, Stout
 2013, Monteny 2013,
 Krabbenborg 2013.





Naast die overeenkomsten zijn er ook verschillen, bijvoorbeeld in de intensiteit en aard van machtsconcentratie⁶. We zien bijvoorbeeld, weinig verrassend, dat de professionals van Creatief Beheer een belangrijke rol spelen als schakels in het sociale netwerk. Wat we niet hadden verwacht was dat er op alle drie de plekken van Creatief Beheer ook sleutelfiguren waren die een schakel vormden tussen de overwegend allochtone jongeren en de overwegend autochtone ouderen. Er waren jongetjes – het waren telkens jongetjes – die zich ontpopten tot adjunct-burgemeester. Bij de Leeszaal zien we een andere rolverdeling. Deze afbeelding vergelijkt een plek van Creatief Beheer – het bovenste netwerk – met de Leeszaal, het onderste netwerk (Figuur 4). De netwerken laten groepen zien en de grootte van de punten geeft aan in welke mate personen een rol vervullen als *broker*. Bij het bovenste netwerk zien we een paar grote punten: er zijn maar een paar mensen die een belangrijke rol als schakel vervullen. Bij de Leeszaal zien we een andere verdeling. Daar zijn geen professionals actief en speelden jongetjes ook geen rol als schakels. Bij de Leeszaal is er minder machtsconcentratie: er zijn meer schakels die mensen in het netwerk met elkaar verbinden. De oprichters van de Leeszaal, Joke van der Zwaard en Maurice Specht, zijn nog steeds redelijk centraal – ze zijn twee van de redelijk grote punten die we hier zien – maar ze zijn erin geslaagd om een netwerk te creëren waar meer mensen een verbindende rol vervullen. Ze slaagden er, met andere woorden, in om tendensen richting machtsconcentratie tegen te gaan en vormden daardoor een robuust netwerk.

De combinatie van etnografie en netwerkanalyse maakt het mogelijk om in detail te onderzoeken hoe burgerinitiatieven in elkaar zitten en hoe ze met elkaar verknoopt zijn. Op basis van onderzoek verwacht ik dat zelforganisatie gekenmerkt wordt door een sterke geleiding (Borge-Holthoefler e.a. 2011, González-Bailón e.a. 2013). Ik denk dat het zelforganisatie doorgaans begint met een hecht verbonden kerngroep, de harde kern, de mensen die er met elkaar voor gaan. Naarmate initiatieven groeien, krijgen ze een wat grotere binnenschil van goede bekenden en toegewijde supporters die weliswaar niet hun lot verbinden met het initiatief maar er wel mee verbonden zijn. En grote initiatieven ontwikkelen een achterban, een buitenschil van nauwelijks verbonden en betrokken mensen die door hun grote aantallen wel zorgen voor een kritische massa van bezoekers, cliënten of supporters. Dit type geleiding zien we bij



Figuur 4a



Figuur 4b

Figuur 4a en 4b. De kleuren geven verschillende groepen aan, de dikte van de lijnen geeft de kracht van de interacties aan en de grootte van punten geeft aan in hoeverre personen als schakel fungeren tussen anderen in het netwerk (betweenness centrality). Figuur 4a is een representatie van het netwerk van Proefpark de Punt in 2012, Figuur 4b een representatie van het netwerk van de Leeszaal in 2013. Ontleend aan respectievelijk Van Summeren 2012 en Krabbenborg 2013.

allerlei zelforganiserende netwerken maar bij sociale netwerken – netwerken van mensen – zijn ze het resultaat van strategieën en keuzes. Daarbij is de kerngroep essentieel. Die is uiterst klein maar wel van cruciaal belang. Het zijn de initiatiefnemers van bewonersbedrijven of hackerspaces, het zijn de meest toegewijde activisten van sociale bewegingen, het zijn de centrale knooppunten die zelforganiserende netwerken bij elkaar brengen en bij elkaar houden. Inzicht in hoe die kerngroep zich vormt en verbanden legt is cruciaal voor het begrijpen van de dynamiek van zelforganisatie. Bevindingen uit eerder onderzoek suggereren dat als een kerngroep homogeen is, ook het initiatief dat zij ontwikkelen exclusief en gesegregeerd zijn. Als de kerngroep daarentegen divers is, zullen ze verbindingen kunnen maken met uiteenlopende groepen (Lichterman 2006, Uitermark en Duyvendak 2006). Hier ligt ook een belangrijke taak voor professionals die bij zelforganisatie betrokken zijn: ze kunnen mensen ondersteunen bij het vormen van netwerken en kunnen het publiek belang dienen door tendensen richting segregatie of uitsluiting tegen te gaan.

Met een microscopische blik kunnen we onderzoeken waarom zelforganisatie soms wel slaagt en soms niet. Dit vereist dat we achter de schermen van succesvolle voorbeelden kijken om te ontdekken hoe initiatiefnemers voorkomen dat de zelfkant van zelforganisatie de overhand krijgt. Hoe zorgen ze ervoor dat hun netwerken egalitair, divers en open blijven in weerwil van tendensen van machtsconcentratie, uitsluiting en bureaucratisering? Ook mislukkingen zijn interessant. Als we weten waarom initiatieven in zichzelf keren, door ruzie uit elkaar spatten of bureaucratiseren, krijgen we beter inzicht in wat zelforganisatie in de weg kan staan. De uitdaging is om de *black box* te openen om ontdekken waardoor netwerken bij elkaar komen of uit elkaar vallen. Dit zijn ingewikkelde vragen die sociologisch interessant zijn, maar die ook praktijkrelevantie hebben voor burgers, professionals en ondernemers die zichzelf willen organiseren.

Politiek, onderzoek en de politiek van onderzoek

Hoe verhoudt deze onderzoeksagenda naar zelforganisatie zich nu tot beleid? Dat is een voor de hand liggende vraag omdat zelforganisatie op het moment in hoge mate een beleidsaangelegenheid is. Het is illustratief dat een professionele beleidschrijver, Nico de Boer, het begrip burgerkracht heeft gemunt (zie De Boer en Van der Lans 2011). Zo'n beetje iedereen die er binnen de overheid toe doet, van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid en de Raad voor Openbaar Bestuur tot en met het kabinet zelf, wil inzetten op burgerkracht. Waar de overheid zichzelf ziet als star, duur en inefficiënt worden aan burgers creativiteit, flexibiliteit en daadkracht toegeschreven. Ondanks die zelfkastijding in beleidsproza, wordt aan de overheid wel een grote rol toebedeeld bij stimuleren en aanboren van zelforganisatie. In één adem wordt de overheid onmachtig verklaard voor het vervullen van klassieke taken en van nieuwe legitimiteit en functies voorzien voor wat betreft het stimuleren en benutten van burgerkracht.

In het beleidsveld dat zich ontvouwt rond burgerkracht nemen onderzoekers een prominente positie in als intellectuele handlangers van de overheid. Onderzoekers leveren kritiek op de bureaucratische lomphed en logheid van de overheid en adviseren de overheid om zich uitnodigender, gevoeliger en flexibeler op te stellen naar burgerinitiatieven. Onderzoekers verlenen dus assistentie bij de zelfkastijding van bestuurders en helpen hen tegelijk om meer grip te krijgen op burgers en hun initiatieven. Er verschijnen aan de lopende band studies naar burgerinitiatieven die vrijwel zonder uitzondering uitmonden in advies welke technieken en houding de overheid moet aannemen. Als moderne Machiavelli's geven onderzoekers advies aan de overheid hoe de samenleving ingericht moet worden om zelforganisatie te stimuleren en benutten. Hoe aannemelijk of zelfs triviaal dat advies ook klinkt, het is symptomatisch voor een beleidsfixatie onder onderzoekers. Die fixatie houdt in dat alles wat onderzocht wordt moet leiden tot advies hoe de samenleving ingericht moet worden. Het loskomen van die beleidsfixatie zou tenminste twee voordelen opleveren.

Een eerste voordeel is dat de politiek van zelforganisatie scherp in beeld komt. Politiek is op dit moment sterk onderbelicht in discussies over zelforganisatie. Wie over zelforganisatie leest, krijgt de indruk dat het een kwestie van techniek is. Onderzoekers en adviseurs geven uitgebreid aan hoe de overheid zich moet opstellen en schrijven handleidingen met titels als “Help, een burgerinitiatief!” Veel technische kwesties blijken echter in tweede instantie politiek. Een onwelwillende houding van bestuurders hoeft niet voort te komen uit een gebrek aan kunde maar kan ook te maken hebben met oprechte aversie. Omgekeerd kan de enthousiaste medewerking van bestuurders voortkomen uit de ideologische affiniteit en de belangen die zij hebben bij een burgerinitiatief. De omarming van burgerinitiatieven is dus, anders dan je zou vermoeden op basis van generieke mantra’s als “vertrouwen in burgers” of “bouwen op de kracht van burgers”, selectief. Mediagenieke burgers en ondernemers die opgewekt meewerken aan beleid kunnen op steun rekenen terwijl marginale, kritische of weinig zichtbare vormen van zelforganisatie de duimschroeven worden aangedraaid (Uitermark en Duyvendak 2008, Uitermark en Gielen 2010, Tonkens en De Wilde 2013). Politiek speelt ook, nog veel scherper, wanneer mensen zich verzetten tegen beleid of zich proberen te onttrekken aan de invloed van de overheid. Die politieke dimensie blijft buiten beeld wanneer de overheid wordt gezien als burgermaatje. Er is eerder sprake van een herschikking van machtsrelaties. De overheid trekt zich niet terug uit het middenveld maar verandert van gedaante. Waar eerst vooral achtergestelde groepen werden gezien als legitieme ontvangers van overheidssteun, worden nu meegaande en ondernemende burgers als partner omarmd (Verhoeven en Ham 2010, Uitermark 2012). Bij het verklaren van veranderende machtsrelaties spelen politieke processen en beslissingen een belangrijke rol. Wie krijgt ruimte, opdrachten en subsidie? Wie krijgt erkenning van bestuurders en in de media? Door die vragen over de politiek van zelforganisatie te beantwoorden kunnen we de krachtsverhoudingen in het middenveld beter verklaren dan wanneer we ervan uitgaan dat de overheid slechts als doel heeft om burgerinitiatieven te helpen.

Een tweede voordeel van het loslaten van de beleidsfixatie is dat andere partijen dan de overheid kunnen profiteren van de verworven kennis en inzichten. Paradoxaal genoeg is in veel stukken over zelforganisatie de overheid het vanzelfsprekende aanspreekpunt

terwijl zelforganiserende burgers alleen in beeld komen als doelgroep van beleid. Het lijkt alsof burgers zich steeds sneller, beter en meer organiseren en dat daarom vooral de overheid advies moet krijgen om het allemaal bij te houden. Maar zelforganisatie gaat niet vanzelf; het is ingewikkeld om levensvatbare initiatieven te ontwikkelen waar een diverse groep van mensen zich langere tijd voor wil inzetten. Zelforganisatie wordt er ook niet makkelijker op: er zijn geen aanwijzingen dat mensen zich nu meer vrijwillig inzetten of meer doneren⁷. Of het nu gaat om een voedselbank of een hackerspace, een huiswerkklas of een Opzoomergroep, het is een uitdaging om mensen te bereiken en verantwoordelijkheden te spreiden. Onderzoek naar zelforganisatie zou dan ook niet primair de overheid moeten helpen om te gaan met burgers die zich sneller, meer en beter organiseren maar zou in de eerste plaats burgers en ondersteunende professionals moeten helpen zich sneller, meer en beter te organiseren. Dat veronderstelt dat onderzoekers hun expertise inzetten voor burgerinitiatieven die het onderzoeksbudget van de overheid ontberen maar dat is dan gelijk een goede test om te zien hoe reëel het is dat mensen zich organiseren voor een publiek belang buiten de staat en de markt om.

⁷ Het onderzoek *Geven in Nederland* geeft een indruk van de ontwikkeling van giften in tijd en geld. Er zijn sterke fluctuaties van jaar tot jaar, maar het lijkt erop dat het aandeel vrijwilligers terugloopt. Het percentage was 46% in 2002 en 38% in 2012. Giften vertonen geen dalende, maar ook geen stijgende trend. Voor Rotterdam bevat de Sociale Index gegevens over de inzet van burgers. De indicator sociale inzet - samengesteld op basis van scores voor mantelzorg, vrijwilligerswerk en inzet voor de buurt - laat een licht dalende trend zien sinds in 2008 voor het eerst is gemeten: het rapportcijfer voor Rotterdam als geheel daalt van een 6,7 naar een 6,4.

Conclusie

Het zijn spannende tijden om de leerstoel samenlevingsopbouw te bekleden. Samenlevingsopbouw draaide altijd al om samenwerking van onderop maar met de dreigende ontmanteling van de verzorgingsstaat staat er nu meer op het spel. Voorzeningen die eerst via de overheid of de markt werden aangeboden zullen mensen nu meer zelf moeten gaan organiseren. De kracht van onze sociale verbanden zal bepalen of onze kinderen worden opgevangen, of onze buurten veilig en leefbaar zijn en of onze ouderen kunnen rekenen op steunkousen. Zelforganisatie wordt van levensbelang en daarom kunnen we het maar beter nieuwsgierig zijn naar hoe het precies werkt.

Een fixatie op succesverhalen helpt daarbij niet. De zelforganiserende stad zal niet evolueren tot een Wikitopia waarin iedereen naar kunnen bijdraagt en naar behoefte neemt. Zelforganisatie onder mensen werkt anders dan zelforganisatie van insecten of cellen. De zelforganiserende stad is anders dan een mierenhoop een politieke arena waar verschillende belangen en ideeën soms harmonieus samenvloeien maar op andere momenten in botsing komen. Dat ik benadruk dat zelforganisatie niet altijd goed is en niet altijd lukt, betekent niet dat ik een criticus ben van zelforganisatie. Integendeel, zelforganisatie zou niet spannend zijn om te doen en te onderzoeken als succes gegarandeerd was.

Dank

Waar ik sprak over onderzoekers met een Machiavellistische inslag ging het ook over mijzelf. Waar ik sprak over “zij”, had ik ook “wij” kunnen zeggen. Ik heb ook advies gegeven aan de overheid en zal dat blijven doen, met veel plezier overigens. Ik kan me niet onttrekken aan de beperkingen die politieke economie van onderzoek oplegt maar daar tegenover staat het voorrecht om gebruik te maken van de vrijheidsgraden die mijn positie met zich meebrengt. Die vrijheidsgraden dank ik, ironisch genoeg, aan de overheid en haar partners. Die wil ik dan ook hartelijk bedanken. De leerstoel wordt mede gefinancierd door de Gemeente Rotterdam, Movisie, de woningcorporaties verenigd in Aedes en de Rotterdamse welzijnsinstellingen. Ik dank die partijen dat ze tegen de trend in van almaar specifiekere omschreven opdrachten ruimte bieden aan deze leerstoel.

Dan nog enkele dankwoorden van meer persoonlijke aard.

Jan Willem Duyvendak begeleidde mijn proefschrift, ging me voor bij deze leerstoel en rekruteerde me voor mijn eerste onderzoek naar opbouwwerk. Ondanks dat ik in zijn voetsporen treed, heb ik een grote steun ervaren bij het vinden van mijn eigen weg binnen de sociologie en in de schemerzone tussen wetenschap en beleid.

Het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken, met Marcel Ham aan het roer, heb ik de afgelopen jaren ervaren als een thuisbasis en, dankzij onder meer Nico de Boer en Jos van der Lans, als inspirerend platform voor discussies over burgerkracht. Emiel Rijshouwer is mede door zijn fascinerende scriptie over online zelforganiserende netwerken als eerste promovendus aan de leerstoel verbonden. Hij bedacht “Wikitopia” voor een van de afbeeldingen die hij maakte voor deze presentatie en gaf me zo niet alleen visuele ondersteuning maar ook de leidraad voor deze oratie. Anne van Summeren vervult voor mij een rol als een broker met het Rotterdamse middenveld en ze hielp me ook – net als Vincent Traag, Jeroen Bruggeman en Walter Nicholls – de kracht van netwerkanalyse te ontdekken. Ik dank jullie voor de samenwerking en kijk uit naar toekomstige projecten.

Een van de voordelen van deze leerstoel is dat ik, ondanks een verhuizing naar de Universiteit van Amsterdam, nog steeds het voorrecht heb te werken met mijn collega's aan de sociologie-afdeling van de Erasmus Universiteit. Ik heb het gevoel dat de afdeling nog steeds beter en gezelliger wordt, niet in de laatste plaats door de kundige leiding van Godfried Engbersen en Romke van der Veen. Dat de leerstoel aan deze afdeling is gevestigd is heb ik aan hen te danken en ook aan de bestuursleden van de Gradus Hendriksstichting, met name Wim Reedijk en Chris Veldhuysen.

Ik wil ook mijn familie en vrienden en in het bijzonder mijn ouders bedanken voor alles wat veel belangrijker of juist veel onbelangrijker is dan wetenschappelijk onderzoek. Nog niet zo heel lang geleden zei ik tijdens mijn promotie dat ik niet wist, Bahar, dat iemand me zo gelukkig kon maken. Ik ben dankbaar dat ik dat nu tegen jou én Imre kan zeggen.

Door een gelegenheid als deze raak ik er weer van doordrongen van hoeveel mensen ik afhankelijk ben en hoe prettig dat eigenlijk is. Het is lastig om te proberen allerlei projecten te combineren en het blijft ploeteren om ondanks alle afleidingen en verleidingen te focussen op onderzoek en onderwijs. Maar een rode draad in deze presentatie is dat ook geploeter belangrijk en inspirerend is. Ik kijk ernaar uit om met jullie verder te ploeteren.

Ik heb gezegd.

Referenties

Ball, P. (2013) *Why Society is a Complex Matter*. Berlin, Springer-Verlag.

Benkler, Y. (2006) *The Wealth of Networks*. New Haven, Yale University Press.

Boer, N. de en J. van der Lans (2011) *Burgerkracht. De toekomst van het sociaal werk in Nederland*. Den Haag, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.

Borge-Holthoef, J., A. Rivero, et al. (2011) "Structural and Dynamical Patterns on Online Social Networks: The Spanish May 15th Movement as a Case Study." *PLoS ONE* 6(8): e23883. doi:23810.21371/journal.pone.0023883.

Boutellier, H. (2011) *De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld*. Den Haag, Boom Lemma.

Chen, K. K. (2009) *Enabling Creative Chaos: The Organization Behind the Burning Man Event*. Chicago, The University of Chicago Press.

Dietz, T., E. Ostrom, P.C. Stern (2003) "The Struggle to Govern the Commons." *Science* 302(5652): 1907-1912.

Elias, N. (1994) Introduction. A theoretical essay on established-outsider relations. The established and the outsiders. In: N. Elias en J. Scotson, *The Established and the Outsiders*. Londen, Sage.

Emirbayer, M. (1997) "Manifesto for a Relational Sociology." *American Journal of Sociology* 103(2): 281-317.

Freeman, J. (1973) "The tyranny of structurelessness." *Berkeley Journal of Sociology* 17: 151-165.

González-Bailón, S., J. Borge-Holthoef, Y. Moreno (2013) "Broadcasters and hidden influentials in online protest diffusion." *American Behavioral Scientist* 57(7): 943-965.

- Gould, R. V. en R. M. Fernandez (1989) "Structures of mediation: A formal approach to brokerage in transaction networks." *Sociological Methodology* 19(1): 89-126.
- Harvey, D. (2000) *Spaces of Hope*. Berkeley, University of California Press.
- Hilhorst, P. en J. van der Lans (2013) *Sociaal doe-het-zelven*. Amsterdam, Atlas
- Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*. New York, Random House and Vintage.
- Johnson, S. (2002) *Emergence: the Connected Lives of Ants, Brains, Cities, and Software*. New York, Simon & Schuster.
- Kauffman, S. A. (1993) *The Origins of Order: Self-organization and Selection in Evolution*. Oxford, Oxford University Press.
- Krabbenborg, E. (2013) *Binden en overbruggen in de Leeszaal*. Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam (scriptie sociologie).
- Krugman, P. (1996) *The Self Organizing Economy*. Oxford, Blackwell.
- Lichterman, P. (2006) *Elusive Togetherness: Church Groups Trying to Bridge America's Divisions*. Princeton, Princeton University Press.
- Michels, R. (2001) *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Kitchener, Batoche Books.
- Monteny, F. (2013) *Macht op proefpark De Punt*. Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam (scriptie sociologie).
- Moor, T. de (2012) Burgerschap 2.0 kan gelijkheid wél bevorderen. *Sociale Vraagstukken*, On-line: www.socialevraagstukken.nl (bezocht 31 december 2013).

Nicholls, W. (2009) "Place, networks, space: theorising the geographies of social movements." *Transactions of the British Institute of Geographers* 34(1): 78-93.

Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ, Princeton University Press.

Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.

Putnam, R. (2007) "E pluribus unum: diversity and community in the twenty-first century." *Scandinavian Political Studies* 30(2): 137-174.

Rijshouwer, E. (2012) *Zelforganiserende bureaucratieën. Hoe open en collaboratieve netwerken zichzelf een keurslijf aanmeten*. Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam (scriptie sociologie).

Sampson, R. J. (2012) *Great American City: Chicago and the Enduring Neighborhood Effect*. Chicago, University of Chicago Press.

Sampson, R. J., D. McAdam, H. MacIndoe, S. Weffer-Elizondo (2005) "Civil society reconsidered: The durable nature and community structure of collective civic action." *American Journal of Sociology* 111(3): 673-714.

Schinkel, W., F. van Houdt, R. Dekker (2010) *Verbindend burgerschap - Burgerschapsbriefing 4*. Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Shirky, C. (2008) *Here come's everybody. The power of organizing without organizations*. New York, Penguin.

Stout, E. (2013) *Groepsvorming op het Eco Kinderpark*. Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam (scriptie sociologie).

Summeren, A. van (2012) *De bindende factor*. Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam (scriptie sociologie).

Tonkens, E. en M. de Wilde (red) (2013) *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*. Amsterdam, van Genneep.

Uitermark, J. (2012) *The Dynamics of Power in Dutch Integration Politics. From Accommodation to Confrontation*. Amsterdam, University of Amsterdam Press.

Uitermark, J. en A.-J. Gielen (2010) "Islam in the spotlight. Discursive politics in an Amsterdam neighborhood after 9/11 and the assassination of Theo van Gogh." *Urban Studies* 47(6): 1325-1342.

Uitermark, J. en J. W. Duyvendak (2006) *Ruimte maken voor straatburgerschap*. Rotterdam, Projectbureau Sociale Integratie.

Uitermark, J. en J. W. Duyvendak (2008) "Citizen Participation in a Mediated Age: Neighbourhood Governance in The Netherlands." *International Journal of Urban and Regional Research* 32(1): 114-134.

Verhoeven, I. en M. Ham (red) (2010) *Brave burgers gezocht: De grenzen van de activerende overheid*. Amsterdam, Van Genneep.

Weber, M. (1978) *Economy and Society*. Berkeley, University of California Press.

Zandbergen, D. (2011) *New Edge. Technology and Spirituality in the San Francisco Bay Area*. Leiden, Universiteit Leiden (proefschrift).

Zwaard, J. van der en M. Specht (2013) *Betrokken bewoners, betrouwbare overheid. Conditie en competenties voor burgerkracht in de buurt*. Rotterdam, Kenniswerkplaats Leefbare Wijken EUR.

Colofon

Verlangen naar Wikipitopia

Prof. dr. Justus Uitermark, 10 januari 2014

Illustratie voorpagina: Emiel Rijshouwer

Zelforganisatie heeft de afgelopen jaren een hoge vlucht genomen, als verklarend concept in de wetenschap én als politiek ideaal. Zelforganisatie als politiek ideaal verwijst naar mensen die samenwerken buiten de staat en de markt om. Er is hernieuwd geloof in zelforganisatie, onder andere doordat mensen via internet veel eenvoudiger en sneller kunnen communiceren dan voorheen. Wikipedia is misschien het ultieme voorbeeld: de online encyclopedie wordt samengesteld door miljoenen vrijwilligers die op eigen initiatief, zonder centrale regie, lemma's toevoegen, redigeren of aanvullen.

Zelforganisatie is ook omarmd door de overheid. Met de uitspraak dat de klassieke verzorgingsstaat moet plaats maken voor een participatiesamenleving verlegt het kabinet de verantwoordelijkheid voor welzijn en geluk van de nationale staat naar lokale gemeenschappen. Zo doemt het ideaal op van Wikitopia, een ideale stad waarin samenwerking van onderop leidt tot een even ingenieuze als complexe sociale organisatie.

Zelforganiserend vermogen is echter ongelijk verdeeld: sommige wijken zijn beter in staat voorzieningen in stand te houden dan andere. Zelforganisatie is ook moeilijk doordat binnen zelforganiserende netwerken conflicten en coördinatieproblemen kunnen optreden. Die ongelijkheden en moeilijkheden worden nauwelijks erkend in de publieke en beleidsdiscussie door een eenzijdige nadruk op succesverhalen. Deze oratie brengt in kaart wat we weten over zelforganisatie en geeft aan hoe de dynamiek van zelforganisatie onderzocht kan worden. Zelforganisatie wordt van levensbelang en daarom kunnen we het maar beter nieuwsgierig zijn naar hoe het precies werkt.

Justus Uitermark (1978) studeerde sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam (*cum laude*) en promoveerde aan dezelfde universiteit op het proefschrift *Dynamics of Power in Dutch Integration Politics* (*cum laude*).

Hij is bijzonder hoogleraar samenlevingsopbouw aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en Universitair Hoofddocent sociologie aan Universiteit van Amsterdam. In zijn werk onderzoekt hij steden, beleid, sociale bewegingen, netwerken en zelforganisatie.

